

AR GALIMA BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ BUVUSIAM SOVIETŲ SĄJUNGOS VADOVUI UŽ 1991 M. SAUSIO 13 D. ĮVYKIUS?

Mindaugas Rumšas¹

DOI: <https://doi.org/10.7220/2029-4239.23.2>

SANTRAUKA

1991 m. sausio 13 d. TSRS ginkluotųjų pajėgų vykdytos agresijos metu Vilniuje buvo nužudyta 13 civilių, sunkiai sužalotas 821 asmuo, o apie 80 žmonių buvo apšaudyti ir neteisėtai sulaikyti. Teismas Lietuvos Respublikos vardu Sausio 13-osios byloje yra priėmęs du sprendimus, kuriais pripažino didžiąją dalį įtariamųjų kaltais. Tarp kaltinamųjų – aukšti TSRS civiliai ir kariniai valstybės pareigūnai. Pastebėtina, kad tuometinio Sovietų Sąjungos vadovo Michailo Gorbačiovo, kaip vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado, atsakomybės klausimas liko už bylos ribų. Dėl šios priežasties straipsnyje analizuojama, ar Lietuva gali taikyti baudžiamąją atsakomybę buvusiam Sovietų Sąjungos vadovui už 1991 m. sausio 13 d. TSRS ginkluotųjų pajėgų vykdytus tarptautinius nusikaltimus prieš Lietuvos valstybę.

Iškeltam straipsnio tikslui pasiekti vertinamos valstybės vadovo atsakomybės taikymo galimybės už pavaldinių atliktus nusikaltimus žmoniškumui tarptautinėje teisėje. Analizuojama tarptautinių karo tribunolų praktika bei šį reguliavimą įtvirtinusios konvencijos. Nustatyta, kad 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolą yra viena iš pagrindinių tarptautinių sutarčių, tiesiogiai reglamentuojančių šią teisinę sferą.

Atsižvelgiant į gautus rezultatus, toliau darbe buvo analizuojamas minėto teisės akto normų aktualumas 1991 m. sausio įvykių kontekste. Rezultatai parodė, kad minėto protokolo nuostatos taikytinos M. Gorbačiovo atveju. Iširta, kad TSRS prezidento veiksmai 1991 m. sausio 11-13 d. kvalifikuotini kaip aplaidus vado pareigų vykdymas.

Paskutiniame straipsnio skyriuje aiškinamasi, ar šis tarptautinis kvalifikavimas neprieštarauja Lietuvos nacionalinės teisės normoms ir ar taip nėra pažeidžiami įstatymo galiojimo laike principai.

¹ Autorius yra Vytauto Didžiojo universiteto teisės fakulteto vientisųjų teisės studijų programos absolventas.

Atlikus tyrimą buvo prieita prie išvados, kad Lietuva gali taikyti baudžiamąją atsakomybę buvusiam Sovietų Sąjungos vadovui už 1991 m. sausio 11-13 d. TSRS ginkluotųjų pajėgų vykdytus karinius veiksmus prieš Lietuvos valstybę. Remiantis darbe išanalizuota medžiaga, yra pagrindas teigti, kad M. Gorbačiovas aplaidžiai vykdė savo, kaip vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado, pareigas. Už tokius veiksmus-neveikimą tiek tarptautinė, tiek Lietuvos nacionalinė teisė asmeniui numato baudžiamąją atsakomybę.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI

Sovietų sąjunga, sausio 13-oji, vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas, baudžiamoji atsakomybė, aplaidus vado pareigų vykdymas, nusikaltimai žmoniškumui, tarptautinių teismų praktika.

IVADAS

1991 m. sausio 13 d. TSRS ginkluotųjų pajėgų vykdytos agresijos metu Vilniuje buvo nužudyta 13 civilių, sunkiai sužalotas 821 asmuo, o apie 80 žmonių buvo apšaudyti ir neteisėtai sulaikyti.² Teismas Lietuvos Respublikos vardu Sausio 13-osios byloje yra priėmęs du sprendimus, kuriais pripažino didžiąją dalį įtariamųjų kaltais. Jiems buvo taikyta baudžiamoji atsakomybė. Tarp kaltinamųjų – aukšti TSRS civiliai ir kariniai valstybės pareigūnai. Pastebėtina, kad tuometinio Sovietų Sąjungos vadovo Michailo Gorbačiovo, kaip vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado, atsakomybės klausimas liko už bylos ribų.

2016 m. liepos mėnesį Vilniaus apygardos teismas nutartimi galutinai pripažino, kad nėra pagrindo inicijuoti atskiro tyrimo dėl buvusio TSRS vadovo Michailo Gorbačiovo baudžiamosios atsakomybės už 1991 m. sausio 11-13 d. įvykius, Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 113¹ straipsnio, „aplaidus vado pareigų vykdymas“, pagrindu.³ Palaikydama minėtą teismo nutartį, Lietuvos Generalinė prokuratūra teismo, o tuo pačiu ir savo, poziciją motyvavo tuo, kad „esami duomenys neleidžia daryti išvados, kad M. Gorbačiovas žinojo apie ketinamus įvykdyti karinius veiksmus ir kad nesiėmė priemonių šiems veiksams nutraukti“.⁴ Nepaisant šių išvadų, viešojoje erdvėje toliau buvo aktyviai keliamas tuometinės Sovietų Sąjungos vadovo M. Gorbačiovo kaltumo klausimas.

Pastebėtina, kad minėto BK 113¹ straipsnio sudėtis dar nė karto nebuvo analizuota Lietuvos teismų praktikoje, o pasisakymų teisės moksle apie šios abstrakčios formuluotės baudžiamosios normos taikymo taisykles taip pat mažta. Todėl natūralu, kad norint išsiaiškinti šio BK įtvirtintos veikos taikymo sąlygas bei inkriminavimo galimybes M. Gorbačiovui sausio 13-osios kontekste, visų pirmausia, derėtų išsiaiškinti BK 113¹ straipsnio kilmę. Todėl šio straipsnio tikslas – analizuojant nacionalinius ir tarptautinius teisės aktus, remiantis moksliniais šaltiniais bei tiriant

² *Valstybė p. J. Meilį ir kt.*, Vilniaus apygardos teismas, Baudžiamųjų bylų skyrius, (2019, Nr. 1-11-655).

³ LR Baudžiamasis kodeksas Žin. (2000, Nr. 89-2741), 113¹ str.

⁴ BNS, *Prokurorai įtikino teismą, kad imtis papildomų veiksmų dėl M. Gorbačiovo nėra pagrindo*; <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/147520/prokurorai-itikino-teisma-kad-imtis-papildomu-veiksmu-del-m-gorbaciovo-nera-pagrindo>> [2020-04-10].

tarptautinių teismų praktiką, išanalizuoti nusikalstamo vadovo aplaidumo kvalifikavimo sąlygas ir per šią prizmę įvertinti Lietuvos galimybes taikyti baudžiamąją atsakomybę buvusiam Sovietų Sąjungos vadovui už 1991 m. sausio 11–13 d. įvykius BK 113¹ str. pagrindu. Atsižvelgiant į tai, kad 2019 m. kovo 27 d. Vilniaus apygardos teismo nuosprendyje 1991 m. sausio 13 d. įvykiai kvalifikuotini ne vien tik kaip karo nusikaltimas, tačiau taip pat ir kaip nusikaltimas žmoniškumui, šiame straipsnyje baudžiamosios atsakomybės taikymo galimybės bus analizuojamos per nusikaltimų žmoniškumui prizmę.

VALSTYBĖS VADOVO BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ UŽ NUSIKALTIMUS ŽMONIŠKUMUI TARPTAUTINĖJE TEISĖJE

Valstybės vadovo baudžiamosios atsakomybės už nusikaltimus žmoniškumui užuomazgos tarptautinėje teisėje

Niurnbergo karo tribunolas pirmasis savo nuosprendžiais suformulavo teisės taisyklės valstybės vadovo atsakomybės klausimu.⁵ Tribunolas konstatavo: „tarptautinės teisės nusikaltimai yra padaromi individo, o ne abstraktaus subjekto ir tik nubaudžiant asmenis, kurie padaro tokius nusikaltimus, gali būti vykdomos tarptautinės teisės nuostatos“⁶. Šios bendros taisyklės pagrindu, Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja rezoliucija įtvirtino principą, nurodantį, kad asmeniui, kuris veikė kaip valstybės vadovas (angl. *Head of State*) arba atsakingas vyriausybės pareigūnas, pagal pareigas jam suteiktas imunitetas negali būti taikomas, jeigu jo veiksmai pagal tarptautinę teisę yra laikytini nusikalstamais.⁷ Šia taisykle tribunolas paneigė iki tol tarptautinėje teisėje įtvirtintą valstybės atsakomybės principą, kuris atsakomybę už tarptautinės teisės nusikaltimus numatė tik valstybei, o ne individui.⁸ Šia nuostata taip pat buvo pamintas valstybės vadovo imuniteto principas, kuris, galima sakyti, „apsaugodavo“ atsakingus valdžios atstovus nuo baudžiamosios atsakomybės taikymo.⁹ Pažymėtina, kad suformuotas asmeninės vado atsakomybės taikymas buvo paremtas išskirtinai *aktyviu asmens nusikalstamu veikimu*. Nepaisant to, veikos formos atžvilgiu, pokario tarptautinėje teismų / tribunolų praktikoje būta išimčių.

JAV karo komisija Maniloje (toliau – JKMM) Japonijos armijos generolą Tomoyuki'į Yamashita'ą nuteisė mirties bausme už tai, kad Antrojo pasaulinio karo metu neužkirto kelio

⁵ Justinas Žilinskas, „Tarptautinių nusikaltimų tarptautinio pripažinimo problema ir SSRS okupacijos metu padaryti nusikaltimai“, *Jurisprudencija*, t. 10 (2006, Nr. 88), p. 33.

⁶ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: *Prosecutor v. Dusko Tadić*, Nr. ICTR-96-4-T (1998).

⁷ Jungtinės Tautos, *Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal General Assembly resolution 95 (I)*; <https://legal.un.org/avl/ha/ga_95-I/ga_95-I.html> [aplankyta 2019 11 23].

⁸ Bartram S. Brown red., *Research Handbook on International Criminal Law* (United Kingdom: Edward Elgar Publishing Limited, 2011), p. 65.

⁹ Michael A. Tunks, „Diplomats or Defendants? Defining the Future of Head-of-State Immunity“, *Duke Law Journal* (2002, No. 52), 654 p.

pavaldiniams daryti nusikaltimus žmoniškumui, žudant civilius gyventojus.¹⁰ Byloje teisėjų kolegija nurodė, kad kai nusikalstami veiksmai yra plačiai paplitę, o vadas neįdėdavo jokių pastangų atskleisti ir sukontroliuoti nusikalstamas veikas, toks vadas gali būti laikomas atsakingu už savo kariuomenės neteisėtus veiksmus, atsižvelgiant į jų pobūdį ir aplinkybes.¹¹ Vis dėlto pažymėtina, kad šioje byloje prokurorų suformuotą ir teisėjų kolegijos pripažintą žinojimo prezumpciją (*jei nusikaltimai buvo plačiai paplitę, vadinasi, vadas privalėjo apie tai žinoti*) tarptautinė bendruomenė vertino skeptiškai: „Faktiškai Yamashita kaltė liko neįrodyta – JKMM *mens rea* elemento nenagrinėjo, o tiesiog jį preziumavo.“¹² Pasak Guénaėlio Mettraux'o, „Yamashita precedentas tarptautinėje baudžiamojoje teisėje yra puikus pavyzdys, kaip nesuvaldoma teisėjų vilionė kurti teisę gali virsti norimu ir nebūtinai teisėtu rezultatu.“¹³ Nepaisant šios kritikos, JKMM išaiškinimai dėl vado atsakomybės taikymo už pavaldinių nusikalstamus veiksmus turėjo didelės įtakos vėliau formuojant vado atsakomybės doktriną tarptautinėje teisėje.

Kita gimininga savo esme byla suformuotai praktikai - „Wilhelm List“ (JAV okupacinis tribunolas Niurnberge). Šioje byloje buvo teisiami dvylika nacistinės Vokietijos generolų, kurioje teisėjų kolegija savo ruožtu pažymėjo, kad vadai turi būti laikomi atsakingais už pavaldinių veiksmus, jeigu jie apie tai žinojo arba privalėjo žinoti.¹⁴ Šis tribunolas taip pat suformulavo papildomą vado pareigą: sužinojęs apie galimus pavaldinių nusikaltimus, vadas privalo reikalauti išsamesnės informacijos apie pavaldinių atliekamas veikas.¹⁵ Tribunolas pažymėjo, kad šių prievolių nevykdymas yra viena iš baudžiamąją atsakomybę lemiančių aplinkybių.¹⁶ Vis dėlto byloje „Wilhelm von Leeb“ to paties tribunolo teisėjų kolegija išaiškino, kad karinis pavaldumas nėra lemiamas veiksnys nustatant baudžiamąją atsakomybę: kiekvienu atveju turi būti nustatytas asmeninis nerūpestingumas, kuris gali pasireikšti kaip vado negebėjimas kontroliuoti pavaldinių nusikalstamų veiksmų.¹⁷ Tribunolas pažymėjo, kad „asmeninis nerūpestingumas neatsakingai ir amoraliai nepaisant pavaldinių neteisėtų veiksmų prilygsta tyliam sutikimui arba *tokių veiksmų toleravimui*.“¹⁸

Remiantis šia tribunolų praktika, galima teigti, kad Niurnbergo tribunolas nebuvo vienintelė institucija pokariu, nustačiusi vadovo atsakomybės taikymo taisyklės tarptautiniu mastu. Aptariamam laikotarpiu veikę kiti tarptautiniai teisminiai procesai taip pat formavo vado atsakomybės doktriną. Pridurtina, kad šiame straipsnio skyriuje analizuotos tribunolų suformuotos teisės taisyklės, reglamentuojančios vado atsakomybę už neveiklumą, ilgainiui tapo pozityviosios tarptautinės teisės dalimi.

¹⁰ United Nations War Crimes Commission, *Law Reports of Trials of War Criminals*, Vol. 4 (London, 1948), p. 1-2.

¹¹ Ten pat, p. 35.

¹² Justinas Žilinskas, Tomas Marozas, „Vadų atsakomybės *mens rea* elementas tarptautinėje paprotinėje teisėje ir Romos statute“, *Jurisprudencija*, t. 18 (2011, Nr. 4), p. 1524.

¹³ Guénaėlis Mettraux, *The Law of Command Responsibility* (Oxford: Oxford University Press, 2009), p. 5

¹⁴ Žr. išnašą 12: Justinas Žilinskas, Tomas Marozas, p. 1525.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ United Nations War Crimes Commission, *Law Reports on Trials of War Criminals*, Vol. 12 (London, 1949), p. 76.

¹⁸ Žr. išnašą 12: Justinas Žilinskas, Tomas Marozas, p. 1525-1526.

Vadovo baudžiamosios atsakomybės doktrina tarptautiniuose teisės aktuose

Pirmosios praeitame poskyryje aptarto vado atsakomybės už neveikimą apraiškos aptinkamos 1968 m. Konvencijoje dėl senaties termino netaikymo už karinius nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui. Be kitų šios tarptautinės sutarties 2 straipsnyje įtvirtintų atsakomybės taikymo sąlygų, reikalaujančių aktyvių vadovo veiksmų, joje numatyta valstybės valdžios atstovų atsakomybė už nusikaltimo vykdymo *toleravimą*.¹⁹ Šia nuostata iš esmės įtvirtinama galimybė taikyti baudžiamąją atsakomybę valdžios atstovui nesant aktyvių jo veiksmų. Šioje sutartyje įtvirtintas *toleravimo* elementas, galima sakyti, siejasi su byloje „Wilhelm von Leeb“ aprašyta asmeninio vado nerūpestingumo samprata, kuria remiantis pasyvūs vado veiksmai, pasireiškiantys pavaldinių atliekamų nusikalstamų veikų ignoravimu, prilyginami tokių veiksmų *toleravimui*.

Vis dėlto pagrindiniu tarptautinės teisės aktu, kuris pirmasis tiesiogiai įtvirtino vado atsakomybės už neveikimą reglamentavimą, laikytinas 1949 m. Ženevos konvencijų papildinys – 1977 m. protokolai dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolai). Čia įtvirtinamos konkrečios normos, tiesiogiai susijusios su individualia vadovo atsakomybe už neveikimu įvykdytus tarptautinius nusikaltimus. Teisės akto komentare pažymima, kad šis reguliavimas įtvirtintas remiantis, anksčiau šiame straipsnyje aptarta, Tomoyuki'o Yamashita'os byloje suformuota tarptautinių teismų praktika.²⁰ Protokolo 86 straipsnio 2 dalyje numatoma:

*„Tai, kad konvenciją ar šį protokolą pažeidė pavaldinys, neatleidžia jo vadovą nuo baudžiamosios ar drausminės atsakomybės, jei jie žinojo ar turėjo informacijos, kuria remdamiesi galėjo padaryti išvadą tuo metu galiojusiomis aplinkybėmis, kad pavaldinys daro ar ketina padaryti pažeidimą, ir jei nesiėmė pagal savo galimybes visų įmanomų priemonių užkirsti kelią tam pažeidimui ar jį pašalinti.“*²¹

Minėtoje normoje akivaizdžiai numatoma vadovo atsakomybė už *neveikimu* atliktą nusikalstamą veiką pavaldiniui įvykdžius tarptautinį nusikaltimą.²² Analizuojant šią normą sistemškai, išvelgtinos trys pagrindinės sąlygos, leidžiančios atsirasti vadovo atsakomybei, nesant jo paties aktyvių veiksmų:

vadovui atskaitingo pavaldinio atliktas konvencijos ar protokolo pažeidimas (efektyvios kontrolės / pavaldumo elementas);

nustatytos šios alternatyvios sąlygos:

¹⁹ Autoriaus versta iš Convention on the Non - Application of Limitation Periods for War Crimes and Crimes against Humanity (1968 11 26, New York), published UN, A / RES / 2391, XXIII (1970), 2 str.

²⁰ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). Commentary of 1987; <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=BA2C2393DA08B951C12563CD00437A1C>>[aplankyta 2020 03 16].

²¹ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) (1977 06 08, Geneva), published I.C.R.C., (1978), 86 str. 2 d.

²² Žr. išnašą 12: Justinas Žilinskas, Tomas Marozas, p. 1526.

vadovas žinojo, suprato arba galėjo žinoti bei suprasti apie galimus nusikalstamus pavaldinio veiksmus, tačiau, veikdamas neatsargiai, nereagavo į šią informaciją.²³ Vėliau tarptautiniai teismai nurodė, kad kai kuriais atvejais šis elementas gali pasireikšti ir tyčine kaltės forma²⁴;

turėjo informacijos apie pavaldinio ketinimus atlikti nusikalstamą veiką. Apskritai tai apima visus turimus duomenis, leidžiančius tuo metu susidariusiomis aplinkybėmis prieiti išvadą, kad buvo padarytas pažeidimas arba jį ketinama padaryti ateityje²⁵ (apie tai plačiau kitame straipsnio skyriuje);

vadovas, žinodamas šią informaciją ir turėdamas atitinkamas galimybes, nesiėmė visų įmanomų priemonių užkirsti kelią nusikalstamai veikai atlikti.

Visų šių sąlygų visuma sudaro pagrindą konstatuoti apie aplaidų vado pareigų vykdymą. Už tokią pažeidimą asmeniui taikytina baudžiamoji atsakomybė.²⁶

Su šio straipsnio nuostatomis tiesiogiai siejasi to paties protokolo 87 straipsnio 3 dalis:

„Aukštosios susitariančiosios šalys ir konflikto šalys privalo reikalauti, kad kiekvienas vadas, žinantis, jog jo pavaldiniai ar kiti pavaldūs asmenys ketina padaryti ar jau padarė konvencijų ar šio protokolo pažeidimą, imtųsi reikiamų priemonių užkirsti kelią tokiems pažeidimams ir prireikus inicijuotų drausminės ir baudžiamosios bylos iškėlimą pažeidėjams.“²⁷

87 straipsnio 3 dalis yra 86 straipsnio 2 dalyje įtvirtintų vado prievolių tęsinys. Tai reiškia, kad net tuo atveju, jeigu vado veiksmai arba neveikimas nepažeidžia 86 straipsnio nuostatų ir šiuo pagrindu nekyla vado asmeninė atsakomybė, tai savaime nereiškia, kad po pavaldinio atliktos nusikalstamos veikos baigiasi iš protokolo kylančios vado pareigos. Būtent 87 straipsnio nuostatomis įtvirtinama papildoma vado prievolė – atitinkamai reaguoti į pavaldinio atliktus nusikalstamus veiksmus arba ketinimus juos atlikti:

imtis reikiamų priemonių užkirsti kelią tolesniems pažeidimams;

inicijuoti drausminės ir baudžiamosios bylos iškėlimą pažeidėjams.

Remiantis 1977 m. I protokolo komentaru, vadui nevykdant 87 straipsnyje nurodytų pareigų, asmeniui kyla 86 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos pasekmės – asmeninė atsakomybė už aplaidų vado pareigų vykdymą.²⁸

Šio tyrimo kontekste paminėtina, kad į aptartų 1977 m. I protokolo nuostatų reguliavimo sritį taip pat patenka valstybės vadovas. Komentare pažymima, kad 87 straipsnio 3 dalyje „vado“ sąvoka apima ir *visus aukščiausio lygio vadus*²⁹. Tai suponuoja išvadą, kad 87 straipsnyje subjektu laikytinas ir valstybės vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas – valstybės vadovas (angl. *Head of State*). Šią išvadą pagrindžia tarptautinė teismų praktika. Vienas iš pavyzdžių –

²³ Žr. išnašą 20: <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=BA2C2393DA08B951C12563CD00437A1C>>.

²⁴ International Tribunal for Rwanda, *The Prosecutor v Jean-Paul Akayesu*, Nr. ICTR-96-4-T (1998).

²⁵ Žr. išnašą 20: <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=BA2C2393DA08B951C12563CD00437A1C>>.

²⁶ Michael Bothe ir kt., *New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*, Second Edition, vol. 1 (Leiden: Brill, 2013), p. 595.

²⁷ Žr. išnašą 21: Protocol I, 87 str.

²⁸ Žr. išnašą 26: Michael Bothe ir kt., p. 600.

²⁹ Ten pat, p. 598.

Tarptautinio baudžiamojo tribunolo procesas, kuriame kaltinimai aptariamų nuostatų pagrindu buvo pareikšti buvusios Jugoslavijos valstybės vadovui Slobodanui Miloševićiui.³⁰

Taigi, apibendrinant 1977 m. I protokolo įtaką valstybės vadovo atsakomybės reglamentavimo raidai tarptautinėje teisėje, galima daryti išvadą, kad šis teisės aktas akivaizdžiai išplėtė pokariu formuotą šios srities teisinį reguliavimą. Anksčiau aptartais teisės akto straipsniais buvo tiesiogiai įtvirtintos pareigos, kurias vadas privalo atlikti, nustatęs pavaldinių vykdomus arba įvykdytus tarptautinius nusikalstamus veiksmus arba jų siekius taip veikti. Už šių pareigų neatlikimą – aplaidų pareigų vykdymą – vadui numatyta asmeninė baudžiamoji atsakomybė. Kaip jau buvo minėta, praktikoje aptariama baudžiamoji nuostata vėliau tapo teisiniu pagrindu teisiniame procese, pagal kurį buvo pareikšti kaltinimai valstybės vadovui. Šis aplaidaus vado pareigų vykdymo reglamentavimas tapo pagrindu, kuriuo remiantis 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statuto 28 straipsnio dispozicijoje buvo sukonkretinta ir išgryninta kariuomenės vadų ir kitų vadovų atsakomybė tiek veikimo, tiek neveikimo atveju. Deja, sausio 13-osios bylos kontekste, pastarosios teisės akto nuostatos yra neaktualios dėl jurisdikcijos nebuvimo *ratione temporis* pagrindu.

Taigi šiandien 174 pasaulio valstybės³¹, tame tarpe ir Lietuva, ratifikuodamos 1977 m. I protokolą, įsipareigojo tiksliai taikyti čia įtvirtintas nuostatas bet kokiomis sąlygomis visiems asmenims, nepaisydamos ginkluoto konflikto pobūdžio arba kilmės.³² Vienas iš šių Lietuvos įsipareigojimų vykdymo pavyzdžių – 2011 m. kovo 23 d. Baudžiamojo kodekso pataisa, kurios pagrindu šalies baudžiamasis įstatymas buvo papildytas nauju 113¹ straipsniu - aplaidus vado pareigų vykdymas – kuriuo į nacionalinę teisę buvo perkeltos I protokolo 86-87 straipsniuose įtvirtintos taisyklės. Dėl šios priežasties, kitame skyriuje vertinant M. Gorbačiovo atsakomybės taikymo galimybes sausio 13-osios įvykių kontekste, aplaidaus vado pareigų vykdymo kvalifikavimo sąlygos bei aptartos teisinės taisyklės toliau bus vertinamos kaip tiesioginiai BK 113¹ straipsnio taikymo požymiai.

MICHAILO GORBAČIOVO VEIKSMŲ VERTINIMAS REMIANTIS 1977 M. ŽENEVOS KONVENCIJOS I PROTOKOLO NUOSTATOMIS

Kaip jau buvo minėta, Sausio 13-osios byloje nėra randama oficialiai patvirtintų duomenų, bylojančių apie M. Gorbačiovo aktyvius veiksmus, kuriais jis galėjo prisidėti prie 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių. Kita vertus, nėra viešai patvirtintos informacijos, įrodančios M. Gorbačiovo aktyvius veiksmus, kuriais jis būtų siekęs sustabdyti jo pavaldinių atliekamą nusikalstamą veiką. Tad šio tyrimo kontekste aktualu išsiaiškinti, ar M. Gorbačiovo elgesys 1991 m. sausio 11–13 d. gali būti kvalifikuojamas kaip nusikalstamas vado neveiklumas 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo atžvilgiu.

³⁰Žr. išnašą 127: Ilias Bantekas, p. 575.

³¹ ICRC, 1977 I protokolą pripažinusių valstybių sąrašas; <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=Xpages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=470> [aplankyta 2020 03 16].

³²Žr. išnašą 21: Protocol I, preambulė.

1977 m. Ženevos konvencijos papildomo protokolo dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos taikytinumas 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių kontekste

Teisės moksle Ženevos konvencijos nuostatos dažniausiai yra siejamos su karo nusikaltimų reglamentavimu, tačiau tai savaime nereiškia, kad minėtu tarptautiniu dokumentu reguliuojama sritis apsiriboja išskirtinai šia tarptautinių nusikaltimų kategorija. 1949 m. Ženevos konvencija nurodo, kad šis teisės aktas taikomas ir visais atvejais, kai „skelbiamas karas ar kyla koks nors ginkluotas konfliktas dviejų ar kelių aukštųjų susitariančiųjų šalių“³³. Komentaro autorių teigimu, šia norma buvo siekiama išplėsti Ženevos konvencijų taikymo sritį, kad jų nuostatos galiotų ir tada, kai karo padėtis nebūna pripažinta, – tam pakanka faktinio ginkluoto konflikto.³⁴ Aiškinant „ginkluoto konflikto“ sąvoką taip pat priduriama:

„Bet koks nesutarimas tarp valstybių ir lemiantis ginkluotųjų pajėgų panaudojimą yra ginkluotas konfliktas, net jeigu viena iš šalių neigia karo stovio egzistavimą. Nesvarbu, kiek laiko konfliktas trunka, kokios priemonės jo metu naudojamos, koks aukų skaičius. Pagarba žmogui nėra matuojama aukų skaičiumi. Jeigu konflikto pasekmė bus bent vienas sužeistasis ar pan., konvencija jam bus taikoma. Konvencijos buvo sukurtos apginti žmones, o ne tarnauti valstybėms.“³⁵

Šio tyrimo kontekste pabrėžtina, kad 1991 m. sausio įvykių metu svetimos šalies ginkluotosios pajėgos įvykdė karinę agresiją prieš lietuvių tautą, kurios metu žuvo trylika civilių, o daugiau nei tūkstančiui žmonių buvo sutrikdyta sveikata. Tokiu atveju, remiantis komentaro aiškinimu, šie nusikalstami veiksmai patenka į 1949 m. Ženevos konvencijos reguliavimo sritį – aptariamoms sutarties nuostatos gali būti taikomos 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių kontekste. Ši išvada taip pat galioja kalbant apie 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo nuostatas. Visų pirma, šis dokumentas laikytinas aptartos 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijos papildiniu.³⁶ Be to, pačiame protokole tiesiogiai deklaruojama, kad jame įtvirtinti straipsniai yra taikomi vykstant ginkluotiems konfliktams³⁷, kurių samprata, remiantis 1 straipsnio 4 dalimi, apima ir tautos kovą su svetimšalių okupacija.³⁸ Visa tai tik patvirtina, kad 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo nuostatos gali būti taikomos 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių kontekste. Tad kitame poskyryje vertinama 1991 m. sausio įvykių tiesioginė atitiktis minėto protokolo 86–87 straipsnių nuostatomis.

³³ Geneva Convention for the amelioration of the condition of the wounded and sick in armed forces in the field (1949 08 12, Geneva), published 75 U.N.T.S. 31 (1950), 2 str.

³⁴ Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva. Commentary of 2016; <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=BE2D518CF5DE54EAC1257F7D0036B518>> [aplankyta 2020 03 20].

³⁵ Ten pat, mintis tekste, Justinas Žilinskas, „Ginkluoto konflikto samprata tarptautinėje humanitarinėje teisėje ir jos taikymo problemos moderniuose ginkluotuose konfliktuose“, *Jurisprudencija*, t. 2 (2008, Nr. 104), 93 p.

³⁶ Žr. išnašą 21: Protocol I, 1-2 str.

³⁷ Ten pat, 3 str. a) d.

³⁸ Ten pat, 1 str. 4 d.

1991 m. sausio 11–13 d. įvykių atitiktis 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86–87 straipsnių nuostatom

Vienas iš pagrindinių 1977 m. I protokolo 86 straipsnio 2 dalies taikymo objektyviųjų požymių – *nusikalstami pavaldinio veiksmai esant efektyviai vado kontrolei*. Protokolo 85 straipsnyje reglamentuojami atvejai, kai veiksmai laikytini nusikalstamais arba pažeidžiančiais tarptautinę teisę. Šiame straipsnyje nurodoma, kad sunkūs protokolo pažeidimai gali būti padaryti tyčia sukeliant mirtį arba sunkų kūno ar sveikatos sužalojimą, kai:

puolimo objektu tampa civiliai gyventojai ar pavieniai civiliai;

kai puolimas pradedamas be atrankos, darant poveikį civiliams gyventojams arba objektams, žinant, kad dėl jo bus pernelyg daug aukų, civilių asmenų sužeidimų ar žalos civiliniams objektams.³⁹

Pabrėžtina, kad teismas TSRS ginkluotųjų pajėgų vykdytus veiksmus Sausio 13-osios įvykių metu kvalifikavo kaip nusikaltimus žmoniškumui ir karo nusikaltimus. Šios nusikaltimų kategorijos patenka į 85 straipsnio reguliavimo sritį. Šiuo pagrindu darytina išvada, kad 1991 m. sausio įvykių metu TSRS ginkluotosios pajėgos, įvykdydamos šiuos tarptautinius nusikaltimus, taip pat padarė ir 1977 m. I protokolo pažeidimą 86 straipsnio 2 dalies prasme.

Sausio 13-osios byloje nustatyta, kad šiai karinei operacijai vadovavo ir tiesioginius įsakymus dėl jos organizavimo ir vykdymo davė tuometinis TSRS gynybos ministras D. Jazovas. Įprastinėje valstybių karinėje hierarchijoje gynybos (krašto apsaugos) ministras laikytinas tiesioginiu vyriausiojo ginkluotojų pajėgų vado – valstybės vadovo – pavaldiniu.⁴⁰ Šios praktikos atitiktį – TSRS gynybos ministro tiesioginio pavaldumo tuometiniam Sovietų Sąjungos prezidentui ryšį – patvirtina ir 1989 m. paties M. Gorbačiovo duotas tiesioginis įsakymas D. Jazovui: „nuo šiol be aukščiausių institucijų sprendimo armijos dalyvavimas civiliniuose reikaluose draudžiamas“⁴¹. Atsižvelgiant į tai, galima daryti pagrįstą išvadą, kad D. Jazovas, būdamas tiesioginis M. Gorbačiovo (t. y. vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado, vykdančio efektyvią karinę kontrolę⁴²) pavaldinys, 1991 m. sausio 11–13 d. įvykdė tarptautinės teisės pažeidimą. Šios aplinkybės tenkina vieną iš pagrindinių 86 straipsnio 2 dalies kvalifikavimo sąlygų – *vadovui atskaitingo pavaldinio padarytas konvencijos ar protokolo pažeidimas*.⁴³

Be anksčiau minėtų 86 straipsnio 2 dalies kvalifikavimų sąlygų, nuostatoje įtvirtintai atsakomybei taikyti būtinas subjektyvusis požymis, grindžiamas *mens rea* elementu: *vadas turi žinoti apie pavaldinių ruošimąsi įvykdyti ar vykdomą nusikalstamą veiką*. Sausio 13-osios bylos kontekste aktualu pakartotinai paminėti Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros bei Vilniaus apygardos teismo išvadas, kurių pagrindu buvo atsisakyta pradėti ikiteisminį tyrimą dėl M. Gorbačiovo baudžiamosios atsakomybės: „esami duomenys [Sausio 13-osios byloje] neleidžia daryti išvados, kad M. Gorbačiovas žinojo apie ketinamus įvykdyti karinius

³⁹ Žr. išnašą 26: Michael Bothe ir kt., p. 585-586.

⁴⁰ Algirdas Gričius, Kęstutis Paulauskas, „Demokratinė civilinė ginkluotųjų pajėgų kontrolė Lietuvoje“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, (Vilnius, 2002), p. 226.

⁴¹ Arvydas Anušauskas ir kiti, Virginijus Savukynas (LRT aktualijų studija, LRT, 2019 03 28), 04:59.

⁴² M. Gorbačiovo įsakymu 1989 m. iš Afganistano buvo išvesta Sovietų Sąjungos kariuomenė.

⁴³ Apie kitų TSRS prezidento pavaldinių, vidaus reikalų ministro B. Pugo, jo pavaduotojo O. Baklanovo, kaltumą teismas nepasisakė, nes jiems mirus ikiteisminis tyrimas nutrauktas.

veiksmus⁴⁴. Vertinant šį pareiškimą, viena vertus, būtų galima teigti, kad minėta prokuratūros išvada paneigia 86 str. 2 d. subjektyviojo požymio egzistavimą M. Gorbačiovo veiksmuose. Kita vertus, derėtų priminti, kad 86 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtintas kitas, alternatyvusis požymio elementas: „vadas *turėjo informacijos*, kuria remdamasis *galėjo padaryti išvadą* tuo metu galiojusiomis aplinkybėmis, kad pavaldinys daro ar ketina padaryti pažeidimą“⁴⁵. Atsižvelgiant į tai, minėta Lietuvos teisėsaugos institucijų išvada vienareikšmiškai nenuneigia aptariamo subjektyviojo požymio atitikties.

M. Gorbačiovo padėtis jo pavaldiniams ruošiantis įvykdyti nusikaltimą

Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai byloje „Delalic“, aiškindamas 1977 m. I protokolo 86 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą žinojimo standartą („turėjo informacijos, kuria remdamasis galėjo padaryti išvadą“), nurodė:

„<...> turima omenyje tokia informacija, kurią turėdamas vadas būtų įpareigotas įgyti daugiau informacijos (pavyzdžiui, imtis tolesnių tiriamųjų veiksmų), dėl to turėdamas tokio pobūdžio informacijos jis turėtų pagrindą žinoti.“⁴⁶

Pažymėtina, kad ši tribunolo suformuluota žinojimo standarto samprata yra aktuali kalbant apie M. Gorbačiovo padėtį *iki nusikaltimo įvykdymo momento*, t. y. 1991 m. sausio 10–12 d. Tai patvirtina šios faktinės aplinkybės:

1991 m. sausio 7 d. Lietuvos komunistų partijos pirmininkas raštu kreipėsi į M. Gorbačiovą prašydamas Lietuvoje nedelsiant įvesti prezidentinį valdymą, kurio metu „visa valdžia Respublikoje pereina Lietuvos TSRS Prezidentiniam Valstybiniam komitetui“⁴⁷;

1991 m. sausio 10 d. M. Gorbačiovas atsiuntė Lietuvos Aukščiausiąjai Tarybai telegramą su reikalavimu atšaukti Nepriklausomybės Atkūrimo Aktus atkuriant Respublikos padėtį, kuri buvo 1990 m. kovo 10 d.⁴⁸;

1991 m. sausio 11 d. Sovietų Sąjungos komunistų partijos vardu Lietuvai buvo pateiktas ultimatumas – pareikalauta patenkinti SSRS prezidento reikalavimus; priešingu atveju pagrasinta sukurti „Nacionalinį gelbėjimo komitetą“, kuris „paims į savo rankas visą rūpestį dėl Lietuvos SSR ateities“⁴⁹;

1991 m. sausio 11 d. JAV Senatas priėmė rezoliuciją, kurioje kreipiamasi į prezidentą M. Gorbačiovą susilaikyti nuo jėgos panaudojimo Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. 1991 m. sausio 11 d. TSRS pradėjus agresiją, protestus oficialiai Sovietų Sąjungos vadovybei pareiškė

⁴⁴Žr. išnašą 4: <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/147520/prokurorai-itikino-teisma-kad-imtis-papildomu-veiksmu-del-m-gorbaciovo-nera-pagrindo>>.

⁴⁵Žr. išnašą 21: Protocol I, 86 str. 2 d.

⁴⁶International Tribunal for Yugoslavia, *The Prosecutor v Delalic and others*, Nr. IT-96-21-T (1998), mintis tekste: žr. išnašą 12: Justinas Žilinskas, Tomas Marozas, p. 1529.

⁴⁷Žr. išnašą 2: *Valstybė p. J. Meilį ir kt.*

⁴⁸Dainius Žalimas, *SSRS agresija prieš Lietuvos Respubliką 1991 metų sausį: tarptautiniai teisiniai aspektai (I)*, 2010 01 11; <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-01-11-dainius-zalimas-ssrs-agresija-pries-lietuvos-respublika-1991-metu-sausi-tarptautiniai-teisiniai-aspektai-i/38231>> [aplankyta 2020-03-26]

⁴⁹Ten pat.

Australija, Japonija, Kanada, Švedija, Lenkija, Čekoslovakija, Vatikanas, Jungtinė Karalystė, Prancūzija, Europos Bendrija, NATO⁵⁰;

1991 m. sausio 12 d. JAV senatorius Alfonse'as D'Amato viešai įspėjo M. Gorbačiova, kad jėgos panaudojimas Baltijos šalyse kelia grėsmę geriems šalių santykiams⁵¹;

1991 m. sausio 12 d. TSRS liaudies deputatai pasiūlė Sovietų Sąjungos Aukščiausiąjai Tarybai priimti rezoliuciją dėl įvykių Lietuvoje. Iniciatoriai savo siūlymu atkreipė Tarybos vadovybės dėmesį į valstybėje susidariusią situaciją, kad protestuojama dėl karinės jėgos kišimosi į sudėtingus socialinius-politinius procesus ir vykdoma agresija prieš teisėtą Vyriausybę. Rezoliucija nepriimta.⁵²

Iš šios veiksmų chronologijos akivaizdu, kad, prieš TSRS ginkluotosioms pajėgoms įvykdant tarptautinį nusikaltimą 1991 m. sausio 10–12 d., M. Gorbačiova pasiekė ganėtinai daug informacijos, įspėjančios apie riziką pavaldiniams ateityje padaryti tarptautinės teisės pažeidimą. Autoriaus nuomone, šie duomenys, tarptautinės teisės prasme, vertintini kaip informacija, atitinkanti vado žinojimo standartą ir įpareigojanti valstybės vadovą atitinkamai reaguoti, t. y. imtis tolesnių tiriamųjų veiksmų, kurių pagrindu jis būtų tinkamai informuotas apie realią situaciją, kas vėliau inspiruotų poreikį griebtis priemonių užkirsti kelią galimam nusikaltimui. Vis dėlto nėra viešai žinoma faktų, kad M. Gorbačiovas būtų aktyviai veikęs, siekdamas išsiaiškinti realią situaciją Lietuvoje.

M. Gorbačiovo padėtis jo pavaldiniams vykdam nusikaltimą

Tarptautinių teismų praktikoje pabrėžiama, kad, siekiant nustatyti šį vado žinojimo standartą pavaldinių vykdomos nusikalstamos veikos metu, svarbiausias kvalifikavimo elementas – tyčinis nesinaudojimas turimais informacijos šaltiniais. Byloje „Delalic“ paaiškinama, kad žinojimo standartas laikomas nustatytu, jei vadas turi pagrindą žinoti, t. y. turi tokios informacijos, kuri bent jau gali įspėti vadą apie pavaldinių *daromus* nusikaltimus ir taip įpareigoti jį imtis tolesnių pareiginių veiksmų.⁵³ Šiandien oficialiai patvirtintos faktinės aplinkybės Sausio 13-osios įvykių metu taip pat pagrindžia atitiktį šiam subjektyviajam požymiui.

Naktį iš 1991 m. sausio 12-osios į sausio 13-ąją, TSRS ginkluotosioms pajėgoms vykdam tarptautinius nusikaltimus, Lietuvos vadovybės atstovai bandė susisiekti su M. Gorbačiovu, siekdami informuoti apie vykdomą agresiją – žudomus ir žalojamus žmones. Kremliaus administracija telefonu nesujungė su SSRS vadovu motyvuodama tuo, kad „prezidentas miega“⁵⁴. Nepaisant to, įvykių metu visa aktuali informacija buvo pateikta prezidento sekretoriatui. Tiesiogiai apie įvykius buvo informuoti ir kiti TSRS valdžios atstovai.⁵⁵

⁵⁰ Red. Angonita Rupšytė, 1991 m. sausio 12 d.; <https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=37333&p_k=1> [aplankyta 2020-04-02].

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat.

⁵³ Žr. išnašą 46: The Prosecutor v Delalic and others.

⁵⁴ Vytautas Landsbergis, 1991 01 13 LRT archyviniai vaizdo įrašai iš studijos; <<https://www.youtube.com/watch?v=kJuh4pPPGhs>> [aplankyta 2020-04-12].

⁵⁵ Egidijus Bičkauskas ir kiti, Audrius Siaurusevičius, Edita Mildažytė (Mūsų laisvės metai. 1991. 1 d., LRT, 2012 11 25); <<https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/31174/musu-laisves-metai-1991-1-d>> 1:51:38.

Šių faktinių aplinkybių kontekste paminėtina, kad, remiantis tarptautinių teismų praktika, „[vado žinojimui įrodyti užtenka fakto, kad] *į vadavietes atkeliavusiuose dokumentuose, tarptautinių organizacijų pareiškimuose, žiniasklaidoje ir kituose informacijos šaltiniuose buvo duomenų, nebūtinai pagrįstų, žyminčių tam tikrą pavojų ar net menkiausią tikimybę, jog nusikaltimai yra vykdomi. Kiekvienas vadas turi pareigą kontroliuoti savo pavaldinius, o tinkamas šios pareigos įgyvendinimas reikalauja atidumo. Jei vadas tyčia nieko nedaro (nevykdo pareigų), pavyzdžiui, apsimeta nieko nežinąs arba iš tikrųjų nežino būdamas itin nerūpestingas, nors aplinkybės leidžia teigti, kad jis turi pagrindą žinoti, tuomet jam turėtų kilti baudžiamoji atsakomybė.*“⁵⁶

Pažymėtina, kad nors ši taisyklė įtvirtina abi kaltės formas, „vadų atsakomybės doktrinoje yra vengiama kalbėti apie nerūpestingumą, kaip neveikimo priežastį, o jei įrodyti tyčios neįmanoma, tik tuomet remiamasi didelio <...> nerūpestingumo kaltės laipsniu.“⁵⁷

Atsižvelgiant į tai, kad 1991 m. sausio 12–13 d. TSRS prezidento administracijai buvo tiesiogiai pateikta informacija apie TSRS ginkluotojų pajėgų atliekamus nusikaltimus, tokiu atveju darytina išvada, kad Sovietų Sąjungos vadovas turėjo pagrindą žinoti apie tuo metu ginkluotųjų pajėgų vykdomus tarptautinės teisės pažeidimus. Tai suponuoja, kad M. Gorbačiovo padėtis 1991 m. sausio 12–13 d. atitinka subjektyvųjį 86 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą požymį – vado žinojimo standartą, grindžiamą *mens rea* elementu.

Paskutinis 86 straipsnio 2 dalies taikymo požymis – vado neveikimas, t. y. vado pareigų, kurios yra apibrėžtos protokolo 86 straipsnio 2 dalies dispozicijoje ir 87 straipsnio 3 dalyje, nevykdymas.⁵⁸ Aiškinant minėtas protokolo nuostatas sistemiškai, atitinkamu atveju vado pareigos yra šios:

sužinojus apie pavaldinio *ketinimus* atlikti tarptautinės teisės pažeidimą, imtis priemonių užkirsti tam kelią;

sužinojus apie pavaldinio *vykdomą* tarptautinės teisės pažeidimą, jo vykdymo metu imtis priemonių, kad šie nusikalstami veiksmai būtų sustabdyti arba pašalinti šiuos nusikalstamus veiksmus;

sužinojus apie pavaldinio *atliktą* tarptautinės teisės pažeidimą, inicijuoti drausminės ir baudžiamosios bylos iškėlimą pažeidėjams.

Sausio 13-osios įvykių kontekste pažymėtina, kad šiandien neturima oficialiai patvirtintos informacijos, kuri bylotų apie M. Gorbačiovo aktyvius veiksmus siekiant išvengti arba veikos metu nutraukti TSRS ginkluotųjų pajėgų planą vykdyti nusikaltimus žmoniškumui. Šį faktą galima pagrįsti 1991 m. sausio 14 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijos metu prezidento išsakyta gynybine pozicija dėl Sausio 13-osios įvykių. M. Gorbačiovas savo nekaltumą motyvavo tuo, kad apie TSRS vykdytą agresiją sužinojo tik 1991 m. sausio 14 d. rytą ir dėl šios priežasties negalėjo imtis atitinkamų priemonių šiems nusikaltimams sustabdyti.⁵⁹ Tačiau reikia atsižvelgti

⁵⁶ Žr. išnašą 12: Justinas Žilinskas, Tomas Marozas, p. 1531.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ 87 straipsnio nuostatomis yra siekiama užtikrinti 86 str. įgyvendinimą, tiksliau apibrėžiant karinių vadų atsakomybę visais karinės hierarchijos lygmenimis. Tai reiškia, kad jei vadas po pavaldinių įvykdyto tarptautinio nusikaltimo jiems nepaskiria atitinkamos bausmės, ar ne inicijuoja baudžiamųjų procedūrų, tokiu atveju vadovui kyla atsakomybė 86 str. 2 d. pagrindu. Žr. išnašą 20: <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=BA2C2393DA08B951C12563CD00437A1C>>.

⁵⁹ Red. Angonita Rupšytė, 1991 m. sausio 14 d.; <https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=37337&p_k=1> [aplankyta 2020-04-02].

į tai, kad M. Gorbačiovas 1991 m. sausio 12–13 d. turėjo pagrindą žinoti apie tuo metu pavaldinių vykdamus pažeidimus, o, remiantis tarptautine teise, faktinis vado nežinojimas savaime neatleidžia jo nuo baudžiamosios atsakomybės. Jis, kaip vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas, turėjęs galimybę žinoti ir numanyti pavaldinių nusikalstamus veiksmus, tiek pavaldinių rengimosi laikotarpiu, tiek vykdant veiką, nesiėmė priemonių šiems pažeidimams sustabdyti. Už tokį aplaidų TSRS vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado pareigų vykdymą yra numatyta baudžiamoji atsakomybė 1977 m. I protokolo 86-87 straipsnių pagrindu.

Pažymėtina, kad po TSRS ginkluotųjų pajėgų įvykdyto tarptautinio nusikaltimo, M. Gorbačiovas taip pat neatliko 1977 m. I protokolo 87 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos vado pareigos – neinicijavo baudžiamosios bylos iškėlimo 1991 m. sausio 11–13 d. veikusiems kariškiams. Priešingai, 1991 m. vasario 4 d. M. Gorbačiovo įsaku TSRS vidaus reikalų ministrui, vienam iš įtariamųjų Sausio 13-sios byloje, Borisui Pugo⁶⁰ buvo suteiktas generolo pulkininko laipsnis, o TSRS sausumos kariuomenės vadui ir gynybos ministro pavaduotojui Valentinui Varenikovui bei 107-ajai divizijai pareikšta padėka „už drąsius ir ryžtingus veiksmus“⁶¹. Pažymėtina, kad būtent 107-oji motorizuota šaulių divizija, vadovaujama generolo V. Uščopčiko, 1991 m. sausio 11–13 d. vykdė karinius veiksmus Vilniuje.⁶²

Taigi, remiantis tuo, kas buvo aptarta šiame skyriuje, galima daryti išvadą, kad M. Gorbačiovo veiksmuose 1991 m. sausio 11-13 d. įžvelgtini visi 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86 straipsnio 2 dalyje bei 87 straipsnio 3 dalyje įtvirtinti būtinieji kvalifikavimo požymiai. Tai įrodo šios faktinės aplinkybės:

aptariamam laikotarpiu prezidentas turėjo efektyvią kariuomenės kontrolę – buvo vyriausiasis TSRS ginkluotųjų pajėgų vadas;

sausio 11–13 d. aktyviai nusikalstamai veikė tiesioginiai prezidento pavaldiniai;

iš oficialių užsienio ir vidaus valstybės pareigūnų pareiškimų 1991 m. 11–12 d. M. Gorbačiovas turėjo pagrindą numatyti grėsmę, kad kariuomenė gali įvykdyti tarptautinį nusikaltimą;

M. Gorbačiovas iki agresijos pradžios nesiėmė priemonių užkirsti kelią pavaldinių ruošimuisi atlikti tarptautinį nusikaltimą;

agresijos metu Kremliaus administracijai buvo tiesiogiai pateikta informacija apie vykdamus tarptautinius pažeidimus;

TSRS ginkluotosioms pajėgoms vykdant tarptautinį nusikaltimą, M. Gorbačiovas nesiėmė priemonių šiems nusikalstamiems veiksams nutraukti;

pavaldiniams įvykdžius nusikalstamą veiką, prezidentas neinicijavo teismo proceso veikusiems pavaldiniams – pažeidėjams;

⁶⁰ Sausio 13-osios byloje buvo nustatyta, kad B. Pugo (1937-1991) paskyrė atitinkamus jėgos struktūrų karininkus, taip pat kartu su D. Jazovu ir V. Kriučkovu kūrė strategiją užimti objektus, konkretizavo kariuomenės užduotis ir veiksmus, paskyrė kariniams veiksams vadovaujančius ir už veiksmų koordinavimą atsakingus karininkus. Žr. išnašą 8: *Valstybė p. J. Meilį ir kt.*

⁶¹ *M. Gorbačiovas apdovanojo 1991 m. sausio įvykiuose dalyvavusius pareigūnus?*; <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/575724/m-gorbaciovas-apdovanojo-1991-m-sausio-ivykiuose-dalyvavusius-pareigunus>; *Kazimieras Motieka: po Sausio įvykių Michailas Gorbačiovas apdovanojo sovietų pareigūnus*; <<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/kazimieras-motieka-po-sausio-ivykiu-michailas-gorbaciovas-apdovanojo-sovietu-pareigunus-582-189793>>; *K. Motieka: po Sausio įvykių M. Gorbačiovas apdovanojo sovietų pareigūnus*; <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kmotieka-po-sausio-ivykiu-mgorbaciovas-apdovanojo-sovietu-pareigunus.d?id=54091369>> [aplankyta 2020 04 14].

⁶² Žr. išnašą 2: *Valstybė p. J. Meilį ir kt.*

po 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių M. Gorbačiovas vieną iš šios karinės operacijos vadovų apdovanojo ir paaukštino pareigose, o nusikalstamai veikusiai jėgos struktūrai oficialiai pareiškė padėką.

Remiantis šiomis faktinėmis aplinkybėmis yra pagrindas teigti, kad M. Gorbačiovas pažeidė protokolo 86–87 straipsnių nuostatas: aplaidžiai vykdė vado pareigas, todėl pavaldiniai įvykdė tarptautinį pažeidimą – nusikaltimus žmoniškumui bei karo nusikaltimus. Tokia vado veika, tarptautinės teisės prasme, laikytina nusikalstama. 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86 straipsnio 2 dalyje yra numatyta asmeninė baudžiamoji atsakomybė už vado neveiklumą. Tai suponuoja, kad tarptautinės teisės požiūriu, M. Gorbačioviui galima baudžiamoji atsakomybė už 1991 m. sausio 11–13 d. TSRS ginkluotųjų pajėgų įvykdžiusius nusikaltimus žmoniškumui ir karo nusikaltimus.

Vis dėlto būtina pabrėžti, kad šiame skyriuje prieitos išvados savaime dar nereiškia, kad, remiantis aptartu kvalifikavimu, Lietuva šiandien gali taikyti baudžiamąją atsakomybę tuometiniam TSRS prezidentui už sausio 13-osios įvykius. Primintina, kad nusikalstami veiksmai buvo įvykdyti 1991 m., kada Lietuva dar nebuvo ratifikavusi 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo ir aplaidaus vado pareigų vykdymas, kaip nusikalstama veika, nebuvo įtvirtinta nacionalinėje teisėje. Todėl šio darbo temos kontekste aktualu išsiaiškinti, ar baudžiamosios atsakomybės taikymas M. Gorbačioviui už aplaidų vado pareigų vykdymą, nepažeistų baudžiamojo įstatymo galiojimo erdvėje, asmenims ir laike principų.

1977 M. ŽENEVOS KONVENCIJOS I PROTOKOLO NUOSTATŲ TAIKYTINUMAS LIETUVOS NACIONALINĖJE TEISĖJE

Nullum crimen nulla poena sine lege Lietuvos teisės atžvilgiu

Tarptautinių ir nacionalinių teismų praktikoje, svarstant asmens dėl baudžiamosios atsakomybės taikymo, vienas iš pagrindinių klausimų yra nusikaltimo padarymo metu galiojusios teisės nustatymas. Tai atlikti įpareigoja bendrasis tarptautinės teisės principas nullum crimen nulla poena sine lege (nėra nusikaltimo, nėra bausmės be įstatymo). Atsižvelgiant į tai, kad nuo nusikaltimo padarymo momento (1991 m. sausio 11–13 d.) iki šių dienų Lietuvos teisė dinamiškai keitėsi, minėtas tarptautinis principas tampa itin aktualus šio straipsnio atžvilgiu.

Taisykle nullum poena nulla poena sine lege nustatoma, kad „Niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie pagal galiojusius jų įvykdymo momentu valstybės vidaus įstatymus arba tarptautinę teisę nebuvo laikomi nusikaltimais.“ Reaguojant į šią taisyklę, pažymėtina, kad nusikaltimo padarymo metu, t. y. 1991 m. sausio 11–13 d., Lietuvos nacionalinėje teisėje negaliojo baudžiamasis įstatymas, kuriame numatoma valstybės vadovo baudžiamoji atsakomybė už aplaidų vado pareigų vykdymą. Tuometinėje vidaus teisėje dar galiojo 1961 m. LTSR BK, o nuo nepriklausomybės atkūrimo iki 1991 m. sausio 11 d. valstybėje nebuvo priimta pataisų, kriminalizuojančių šią veiką. Vis dėlto aptariamam laikotarpiu galiojusiame 1977 m. Ženevos konvencijos I protokole aplaidus vado pareigų vykdymas jau buvo įtvirtintas kaip nusikalstama veika. Viena vertus, galima teigti, kad aptariamasis bendrasis teisės

principas nėra pažeidžiamas: tarptautinės teisės atžvilgiu ši veika tuo metu jau buvo laikoma nusikalstama. Kita vertus, žvelgiant per Lietuvos nacionalinės teisės prizmę, principo nullum crimen nulla poena sine lege bendros sąlygos nėra iki galo tenkinamos. Pagal Konstituciją, tarptautinė sutartis sudėtine valstybės vidaus teisės dalimi tampa nuo tada, kai ją ratifikuoja atitinkamos valdžios institucijos.⁶³ Pažymėtina, kad 1991 m. sausio įvykių metu Lietuva dar nebuvo ratifikavusi 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo. Dėl šios priežasties minėto teisės akto normos, kriminalizuojančios aplaidų vado pareigų vykdymą, tuo laikotarpiu dar nebuvo tapusios vidaus teisės dalimi. Tai suponuoja galimą išvadą, kad aplaidus vado pareigų vykdymas, EŽTK 7 str. 1 d. prasme, negali būti vertinamas kaip tarptautinis nusikaltimas tuometinės nacionalinės teisės atžvilgiu.

Vis dėlto šiuo atveju atkreiptinas dėmesys, kad principas nullum crimen nulla poena sine lege tarptautinėje teisėje nėra absoliutus. Šios taisyklės išimties užuomazgų aptinkama Niurnbergo tribunolo statuto 6 straipsnio dalyje c numatyta, kad nusikaltimai žmoniškumui pripažįstami visuotinai nusikalstamais „nepriklausomai nuo to, ar tie veiksmai buvo laikomi tos šalies, kurioje jie buvo įvykdyti, vidaus teisės pažeidimais, ar ne“⁶⁴. Ilgainiui ši nuostata buvo įtvirtinta ir išplėsta 1950 m. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje:

„[nullum crimen nulla poena sine lege] neturi kliudyti teisti ar nubausti kiekvieną asmenį už kokią nors veiksmą ar neveikimą, kurie jų vykdymo momentu buvo laikomi nusikaltimais pagal civilizuotų tautų visuotinai pripažintus bendrus teisės principus.“

Aiškinant šią išimtinę grįžtamosios įstatymo galios taisyklę, teismų praktikoje nurodoma:

„baudžiamoji atsakomybė už nusikalstamus veiksmus kyla nepriklausomai nuo to, ar padarymo metu jie buvo tokiais laikomi pagal valstybės nacionalinę teisę, jei nusikaltimais šie buvo laikomi pagal tarptautinę teisę ar civilizuotų tautų visuotinai pripažintus bendruosius teisės principus.“⁶⁵

Todėl, remiantis minėta teisės principo išimtimi ir iš jos išplaukiančiomis teisės taisyklėmis, galima daryti išvadą, kad, jei visuotinai pripažįstama tarptautinė sutartis atitinkamą veiką tiesiogiai laiko nusikalstama, valstybei neužkertamas kelias remtis šia tarptautine sutartimi, jei nusikaltimo padarymo metu ji nebuvo valstybės ratifikuota. Šio straipsnio kontekste pridurtina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas yra ne kartą pažymėjęs, kad aptariama Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 7 straipsnio 2 dalis taikytina Niurnbergo tribunolo statute numatytiems nusikaltimams žmoniškumui.⁶⁶

Atsižvelgiant į išdėstymą, galima teigti, kad praeitame skyriuje aprašytas TSRS vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado aplaidus pareigų vykdymas 1991 m. sausio 11–13 d. patenka į nullum crimen nulla poena sine lege išimties reguliavimo sritį Lietuvos nacionalinės teisės atžvilgiu. Pirma, veikos padarymo metu, pagal 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo nuostatas, ši veika jau buvo laikoma nusikalstama. Antra, šis asmens nusikalstamas neveikimas nulėmė tarptautinio pažeidimo, priskiriamo nusikaltimų žmoniškumui kategorijai, įvykdymą. Trečia, aplaidus vado

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Aid. (1992, Nr. 220-0), 138 str.

⁶⁴ Charter of the International Military Tribunal (1923 09 24, London), published International Law Commission A/CN.4/5, 1949.

⁶⁵ *Valstybė p. K. M.*, LR Aukščiausiasis teismas, Baudžiamųjų bylų skyrius (2017, Nr. 2K-7-1-693).

⁶⁶ Europos žmogaus teisių teismo byla: *Kolk ir Kislyiy prieš Estiją*, app. no. 23052/04, Reports of Judgments and Decisions (2006).

pareigų vykdymas jurisprudencijoje taip pat priskiriamas karo nusikaltimų kategorijai.⁶⁷ Šios aplinkybės suponuoja išvadą, kad nepaisant to, kad Lietuva 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolą ratifikavo jau po nusikalstamos veikos padarymo ir vidaus teisėje aplaidus vado pareigų vykdymas buvo kriminalizuotas tik 2011 m., EŽTK 7 straipsnio 2 dalies pagrindu, tai savaime neužkerta kelio taikyti asmeniui atsakomybę pagal aptariamą tarptautinę sutarties nuostatas. Šią išvadą remia ir dabartinis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (toliau – BK). Įstatymo 3 straipsnyje nurodoma, kad išimtinė grįžtamoji įstatymo galia taikytina ir 113¹ straipsniui – veikai už aplaidų vado pareigų vykdymą. Dėl šios priežasties teigtina, kad, kvalifikuojant M. Gorbačiovo veiksmus 1991 m. sausio 11–13 d. kaip aplaidų vado pareigų vykdymą, iš nacionalinės teisės perspektyvos principas *nullum crimen nulla poena sine lege* nebūtų pažeistas.

Vis dėlto papabrėžtina, kad, taikant baudžiamąją atsakomybę kitos valstybės piliečiui, neužtenka vien įvertinti, ar tuo metu nusikaltimo padarymo vietos valstybėje galiojo atitinkamas baudžiamasis įstatymas. Kadangi šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti baudžiamosios atsakomybės taikymo galimybes kitos valstybės vadovui, būtina įvertinti, ar principas *nullum crimen nulla poena sine lege* nėra pažeidžiamas kaltinamojo asmens atžvilgiu. Dėl šios priežasties kitame poskyryje aiškinamasi, ar taikant 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo baudžiamąsias normas, aptariamą principą nėra pažeidžiamas tuometinio TSRS prezidento M. Gorbačiovo atžvilgiu.

***Nullum crimen nulla poena sine lege* Michailo Gorbačiovo atžvilgiu**

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje yra pažymima, kad be draudimo retrospektyviai taikyti baudžiamąjį įstatymą kaltinamojo nenaudai, EŽTK 7 straipsnyje yra įtvirtinta taisyklė, kad nusikalstamas pažeidimas turi būti tiksliai apibrėžtas teisėje, nesvarbu, ar tai – nacionalinė teisė ar tarptautinė.⁶⁸ Tai reiškia, kad asmeniui gali būti pareikšti kaltinimai tik tokiu atveju, jei nusikaltimo padarymo metu iš atitinkamos nuostatos teksto subjektas gali žinoti ir suprasti, už kokius veiksmus ar neveikimą jam kils baudžiamoji atsakomybė.⁶⁹ Šiuo aspektu toliau siekiama išsiaiškinti, ar, kvalifikuojant M. Gorbačioviui baudžiamąją atsakomybę už aplaidų vado pareigų vykdymą pagal 1977 m. I protokolo nuostatas, nėra pažeidžiamas principas *nullum crimen nulla poena sine lege*.

Remiantis tarptautinių teismų praktika, tam, kad ankstesnėje pastraipoje minėtos taisyklės pagrindu nebūtų pažeistos EŽTK 7 straipsnio nuostatos, būtina nustatyti, ar pagal nusikalstamos veikos metu galiojusią tarptautinę teisę yra tenkinami būtinieji atsakomybės *numatomumo* ir *prieinamumo* reikalavimai.⁷⁰ T. y. reikia nustatyti, ar nusikalstamos veikos metu galiojo ganėtinai aiškos ir asmeniui prieinamos bei numatomos teisinės nuostatos, pagal kurias jis būtų galėjęs pagrįstai tikėtis, kad už tokius veiksmus taikoma baudžiamoji atsakomybė, ir todėl atitinkamai

⁶⁷ Justinas Žilinskas, „Karo nusikaltimų reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jų atitiktis tarptautinei teisei problemos“, *Jursiprudencija*, t. 2 (2006, Nr. 80), p. 150-152.

⁶⁸ Europos žmogaus teisių teismo byla: *Vasiliauskas v. Lietuvą*, app no. 35343/05, N/A, (2009).

⁶⁹ Europos žmogaus teisių teismo byla: *Korbely v. Hungary*, app no. 9174/02, IHRL 3253, ECHR (2008).

⁷⁰ Europos žmogaus teisių teismo byla: *Del Río Prada v. Spain*, app. no. 42750/09, ECHR (2012).

pakreipti savo elgesį.⁷¹ Šio straipsnio kontekste, atsižvelgiant į šiuos reikalavimus, svarbu išsiaiškinti, ar M. Gorbačiovas 1991 m. sausio 11–13 d. žinojo ir galėjo numatyti, kad, veikdamas aplaidžiai, jis pažeidžia 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86–87 straipsnių nuostatas.

1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 95 straipsnio 2 dalyje numatoma, kad „kiekvienai konvencijų šaliai, ratifikuojančiai šį protokolą ar vėliau prisijungiančiai prie jo, [teisės aktas] įsigalioja praėjus šešiams mėnesiams po to, kai buvo deponuoti tos šalies ratifikavimo raštai ar prisijungimo dokumentai.“⁷² Pažymėtina, kad Sovietų Sąjunga šią tarptautinę sutartį priėmė ir ratifikavo 1989 m. rugsėjo 29 d.⁷³ Tai suponuoja, kad 1991 m. sausio 11–13 d. 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo nuostatos TSRS jau buvo pripažintos. Nors tuometinis Sovietų Sąjungos baudžiamasis kodeksas nebuvo iki galo suderintas su minėtu tarptautiniu teisės aktu (kodekse nenumatyta vado atsakomybė), nepaisant to, ratifikuodama sutartį valstybė įsipareigojo laikytis joje įtvirtintų baudžiamųjų straipsnių. Taip pat pažymėtina, kad aptariamam laikotarpiu M. Gorbačioviui, kaip valstybės vadovui, profesionaliam politikui⁷⁴, turėjo būti žinomas šio tarptautinio teisės akto įtvirtintas reguliavimas, įskaitant vado pareigas bei jų nevykdymo teises pasekmes, perteiktos šio protokolo 86 straipsnyje.

Taigi, atžvelgiant į šias aplinkybes, galima teigti, kad M. Gorbačiovas 1991 m. sausio 11–13 d. turėjo pagrindą žinoti, kad jo, kaip vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado, neveikimas aptariamam laikotarpiu yra nusikalstamas pagal tarptautinę teisę. Prieinamumo elementą tenkina aplinkybė, kad Sovietų Sąjunga nusikalstamos veikos metu buvo 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo narė. Tai suponuoja, kad M. Gorbačiovas, kaip valstybės vadovas, privalėjo numatyti, kad jo veiksmai yra priešingi šios sutarties nuostatomis. Taigi, galima daryti išvadą, kad M. Gorbačiovo elgesio kvalifikavimas 1991 m. sausio įvykių metu, remiantis 1977 m. Ženevos konvencijos I protokole įtvirtintomis baudžiamosiomis nuostatomis, nepažeidžia principo *nullum crimen nulla poena sine lege*.

Apibendrinant šio ir pračio poskyrio išvadas, galima teigti, kad baudžiamosios atsakomybės taikymas M. Gorbačioviui už 1991 m. sausio įvykius 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86 straipsnio 2 dalies pagrindu, nepažeidžia principo *nullum crimen nulla poena sine lege* nei tarptautinės, nei TSRS nacionalinės, nei Lietuvos vidaus teisės atžvilgiu. Tai reiškia, kad minėta taisyklė neužkerta kelio kvalifikuoti TSRS prezidento nusikalstamus veiksmus (neveikimą), remiantis po 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių Lietuvos nacionalinėje teisėje inkorporuotomis baudžiamosiomis nuostatomis, šiuo atveju – Lietuvos BK 113¹ straipsniu (suvestinė redakcija nuo 2011 m. kovo 22 d.).:

„Tas, kas aplaidžiai vykdė vado pareigas ir dėl to jam teisiškai ar faktiškai pavaldūs asmenys padarė šiame skyriuje numatytą nusikalstamą veiką, baudžiamas laisvės atėmimu nuo dvejų iki aštuonerių metų.“⁷⁵

Vis dėlto, kalbant apie įstatymo galiojimo laiką principus, 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių kontekste aktualu atkreipti dėmesį į nusikaltimo senaties problematiką. Pagal Lietuvos

⁷¹ Žr. išnašą 68: Vasiliauskas v. Lietuvą.

⁷² Žr. išnašą 21: Protocol I, 95 str. 2 d.

⁷³ Žr. išnašą 31: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=Xpages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=470.

⁷⁴ Cf. pagal analogiją, Europos žmogaus teisių teismo byla: Vasiliauskas v. Lietuvą, app. no. 74357/01, 26764/02, 27434/02), ECHR (2008).

⁷⁵ Žr. išnašą Nr. 3: 113¹ str.

baudžiamąją teisę, ilgiausia apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senatis (už nusikaltimą, susijusį su tyčiniu kito žmogaus gyvybės atėmimu) yra 30 metų.⁷⁶ Vis dėlto kodekse yra inkorporuota tarptautinės teisės įtvirtinta senaties taikymo išimtis, kuria remiantis daliai nusikalstamų veikų nėra taikoma apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminai. Atsižvelgiant į tai, kad po Sausio 13-osios įvykių jau praėjo 30 metų, autoriaus nuomone, aktualu išsiaiškinti, ar nagrinėjamas aplaidus vado pareigų vykdymas, kaip nusikalstama veika, patenka į senaties taikymo išimties reguliavimo sritį.

Apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senatis

Remiantis Niurnbergo tribunolo suformuluotais teisės principais, 1968 m. buvo priimta Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir už nusikaltimus žmoniškumui. Šios konvencijos pagrindu tarptautinėje teisėje buvo įtvirtinta senaties taikymo išimtis. Sutartimi nustatoma, kad „nusikaltimams žmoniškumui, nesvarbu, ar jie būtų padaryti karo ar taikos metu, kaip jie apibrėžti 1945 m. rugpjūčio 8 d. Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo įstatuose <...> netaikomi jokie senaties terminai.“⁷⁷ Ilgainiui ši išimtinė taisyklė tapo visuotinai pripažįstama tarptautinės teisės norma, kuri netrukus papildė daugelį valstybių nacionalinės teisės sistemų. Šio darbo tyrimo kontekste pažymėtina, kad aptariamo tarptautinio dokumento nuostatas 1969 m. pripažino ir pati Sovietų Sąjunga.⁷⁸

Tuo tarpu Lietuva prie 1968 m. Konvencijos dėl senaties termino netaikymo prisijungė tik 1992 m. balandžio 9 d. Šiuo pagrindu, senaties netaikymo taisyklė buvo inkorporuota 2000 m. baudžiamajame kodekse. Šio kodekso 95 straipsnio 9 dalyje numatytas sąrašas nusikalstamų veikų, kurioms netaikoma senatis.⁷⁹ 2019 m. minėtas nusikalstamų veikų sąrašas papildytas: senaties terminai netaikomi už aplaidų vado pareigų vykdymą.⁸⁰

Atsižvelgiant į tai, kas buvo paminėta, galima teigti, kad ši tarptautinė norma dėl senaties taip pat taikytina šio straipsnio tiriamojo objekto atžvilgiu ir tai pagrindžia keletas aspektų. Pirma, M. Gorbačiovo nusikalstamas neveiklumas turėjo tiesioginės reikšmės 1991 m. sausio 11–13 d. TSRS karinių pajėgų įvykdytiems nusikaltimams žmoniškumui bei karo nusikaltimams. Antra, 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86 straipsnyje įtvirtintas aplaidus vado pareigų vykdymas tarptautinėje teisėje priskirtinas karo nusikaltimų kategorijai (1968 m. konvencijos nuostata taip pat taikytina karo nusikaltimo atveju).⁸¹ Trečia, 1968 m. Konvenciją dėl senaties yra pripažinusios tiek Rusijos Federacija (tuometinė Sovietų Sąjunga), tiek Lietuvos Respublika. Ketvirta, Lietuvos Respublikos baudžiamojame kodekse 95 straipsnio 9 dalyje šiandien yra nustatytas tiesioginis šios senaties išimties taikymas aplaidaus vado pareigų vykdymo atveju. Visa tai suponuoja išvadą, kad 1991 m. sausio 11–13 d. M. Gorbačiovo įvykdytai tarptautinei

⁷⁶ Ten pat, 95 str.

⁷⁷ Žr. išnašą 19: Convention on the Non - Application of Limitation Periods for War Crimes and Crimes against Humanity, 1 str. b) d.

⁷⁸ Žr. išnašą 31: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=Xpages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=470>.

⁷⁹ Žr. išnašą 3: LR baudžiamasis kodeksas, 95 str.

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ Žr. išnašą 19: 1 str. a) d.

nusikalstamai veikai nėra taikoma senatis. Tai neužkerta kelio ateityje pareikšti kaltinimus tuometiniam TSRS prezidentui, remiantis 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86 straipsnio 2 dalimi ir LR baudžiamojo kodekso 113¹ straipsnio pagrindu.

IŠVADOS

1. Atlikta tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų analizė leidžia daryti išvadą, kad Lietuva gali taikyti baudžiamąją atsakomybę buvusiam Sovietų Sąjungos vadovui už 1991 m. sausio 11–13 d. TSRS ginkluotųjų pajėgų įvykdytus karinius veiksmus prieš Lietuvos valstybę. M. Gorbačiovas aptariamų įvykių metu aplaidžiai vykdė savo, kaip vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado, pareigas. Tokia veika 1977 m. Ženevos konvencijos papildomo protokolo dėl tarptautinių ginkluotųjų konfliktų aukų apsaugos 86 straipsnio prasme laikytina nusikalstama, už kurią numatyta baudžiamoji atsakomybė ir Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 113¹ str. pagrindu. Tokiam kvalifikavimui pagrįsti yra visos būtinos istorinės-faktinės ir teisinės sąlygos:
 - 1.1. Pirma, 1991 m. sausio 11-13 d. TSRS ginkluotųjų pajėgų vykdyti kariniai veiksmai prieš Lietuvos valstybę patenka į 1949 m. Ženevos konvencijos reguliavimo sritį ir tai leidžia kvalifikuoti TSRS valstybės vadovo veiksmus taikant Ženevos konvencijos ir jos papildinių nuostatas.
 - 1.2. Antra, aktyvius karinius veiksmus organizavo ir vykdė TSRS ginkluotosios karinės pajėgos ir jų vadai, tiesiogiai pavaldūs tuometiniam TSRS vadovui Michailui Gorbačiovui.
 - 1.3. Trečia, M. Gorbačiovo faktinė padėtis 1991 m. sausio 10–13 d. atitinka vado žinojimo standartą, paremtą *mens rea* elementu. Tiek prieš vykdant operaciją, tiek agresijos metu, tiek po jos TSRS vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas turėjo pagrindą žinoti apie ginkluotųjų pajėgų galimus, o vėliau – ir vykdomus, nusikalstamus veiksmus. Tarptautinės teisės požiūriu, ši informacija laikoma įpareigojančia valstybės vadovą atitinkamai reaguoti ir vykdyti vado pareigas, įtvirtintas 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86–87 straipsniuose.
 - 1.4. Ketvirta, TSRS vadovas, kaip vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas, turėjęs galimybę žinoti ir numanyti pavaldinių nusikalstamus veiksmus, tiek pavaldinių rengimosi laikotarpiu, tiek jiems vykdant veiką nesiėmė priemonių šiems pažeidimams užkirsti kelią, taip pat po 1991 m. sausio įvykių neinicijavo baudžiamosios bylos iškėlimo nusikalstamai veikusiems tarptautinės teisės pažeidėjams. M. Gorbačiovas tokiu pasyviu elgesiu neįvykdė 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86–87 straipsniuose įtvirtintų vado pareigų.
 - 1.5. Penkta, baudžiamosios atsakomybės taikymas M. Gorbačiovui už 1991 m. sausio įvykius 1977 m. Ženevos konvencijos I protokolo 86 straipsnio 2 dalies bei LR baudžiamojo kodekso 113¹ str. pagrindu, nepažeidžia principo *nullum crimen nulla poena sine lege* nei tarptautinės, nei TSRS nacionalinės, nei Lietuvos vidaus teisės atžvilgiu. Ši nusikalstama veika patenka į principo

nullum crimen nulla poena sine lege išimties reguliavimo sritį. Aplaidus vado pareigų vykdymas – tarptautinis nusikaltimas, kuriam kvalifikuoti būtinos baudžiamosios teisės normos, Lietuvoje priimtose po 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių, turi grįžtamąjį įstatymo galią.

2. Visi šie paminėti aspektai sudaro teisinės sąlygas Lietuvai taikyti baudžiamąją atsakomybę buvusiam Sovietų Sąjungos vadovui už 1991 m. sausio 11–13 d. įvykius. M. Gorbačiovo veiksmai kvalifikuotini kaip aplaidus vado pareigų vykdymas, už kurį tiek tarptautinė, tiek Lietuvos nacionalinė teisė asmeniui numato baudžiamąją atsakomybę.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Aid. (1992, Nr. 220-0), 138 str.
2. LR Baudžiamasis kodeksas Žin. (2000, Nr. 89-2741), 113¹ str.
3. Charter of the International Military Tribunal. 1923 09 24. London. Published International Law Commission A/CN.4/5. 1949.
4. Convention on the Non - Application of Limitation Periods for War Crimes and Crimes against Humanity. 1968 11 26. New York. published UN., A / RES / 2391. XXIII (1970).
5. Geneva Convention for the amelioration of the condition of the wounded and sick in armed forces in the field. 1949 08 12. Geneva. Published 75 U.N.T.S. 31. 1950.
6. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). 1977 06 08. Geneva. Published I.C.R.C. 1978.
7. Resolution 808. 1993 02 22. Yugoslavia. Published Security Council Resolutions S/RES/808. 1993.
8. Resolution 955. 1994 11 08. Rwanda. Published Security Council Resolutions S/RES/955 1994.
9. United Nations. „Draft Code of Offences against the Peace and Security of Mankind with commentaries“. *Yearbook of the International Law Commission* 1951. Vol. 2. International Law Commission. 1951.

Teismų praktika

10. *Valstybė p. J. Meilė ir kt.* Vilniaus apygardos teismas. Baudžiamųjų bylų skyrius (2019, Nr. 1-11-655).
11. *Valstybė p. K. M.* LR Aukščiausiasis teismas (2017, Nr. 2K-7-1-693).
12. *Europos žmogaus teisių teismo byla: Del Río Prada v Spain.* app. no. 42750/09. ECHR. 2012.

13. *Europos žmogaus teisių teismo byla: Kolk ir Kislyiy prieš Estiją. app. no. 23052/04. Reports of Judgments and Decisions. 2006.*
14. *Europos žmogaus teisių teismo byla: Korbely v Hungary. app no. 9174/02. IHRL 3253. 2008.*
15. *Europos žmogaus teisių teismo byla: Vasiliauskas v Lietuvą. app no. 35343/05. N/A. 2009.*
16. *International Tribunal for Yugoslavia: Prosecutor v. Dusko Tadić. Nr. ICTR-96-4-T. 1998.*
17. *International Tribunal for Yugoslavia: The Prosecutor v Delalic and others. Nr. IT-96-21-T 1998.*

Specialioji literatūra

18. Bothe, M. ir kt. *New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949. Second Edition.* vol. 1. Leiden: Brill, 2013.
19. Brown, B. S. *Research Handbook on International Criminal Law.* United Kingdom: Edward Elgar Publishing Limited, 2011.
20. Mettraux, G. *The Law of Command Responsibility.* Oxford: Oxford University Press, 2009.
21. United Nations War Crimes Commission. *Law Reports of Trials of War Criminals.* Vol. 4. London, 1948.
22. Gričius, A. Paulauskas, K. „Demokratinė civilinė ginkluotųjų pajėgų kontrolė Lietuvoje“. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga. 2002*).
23. Tunks, M. A. „Diplomats or Defendants? Defining the Future of Head-of-State Immunity“. *Duke Law Journal.* 2002. No. 52.
24. Žilinskas, J. „Ginkluoto konflikto samprata tarptautinėje humanitarinėje teisėje ir jos taikymo problemos moderniuose ginkluotuose konfliktuose“. *Jurisprudencija.* t. 2. 2008. Nr. 104.
25. Žilinskas, J. „Tarptautinių nusikaltimų tarptautinio pripažinimo problema ir SSRS okupacijos metu padaryti nusikaltimai“. *Jurisprudencija.* t. 10. 2006. Nr. 88.
26. Žilinskas, J. Marozas, T. „Vadų atsakomybės *mens rea* elementas tarptautinėje paprotinėje teisėje ir Romos statute“. *Jurisprudencija.* t. 18. 2011. Nr. 4.

Internetiniai šaltiniai

27. BNS. *Prokurorai įtikino teismą, kad imtis papildomų veiksmų dėl M. Gorbačiovo nėra pagrindo.* <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/147520/prokurorai-itikino-teisma-kad-imtis-papildomu-veiksmu-del-m-gorbaciovo-nera-pagrindo>> [2020-04-10].
28. *Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva. Commentary of 2016.* <<https://ihl->

- databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=BE2D518CF5DE54EAC1257F7D0036B518> [aplankyta 2020 03 20].
29. ICRC. 1977 I protokolą pripažinusių valstybių sąrašas. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=Xpages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=470> [aplankyta 2020 03 16].
30. K.Motieka: po Sausio įvykių M.Gorbačiovas apdovanojo sovietų pareigūnus; <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kmotieka-po-sausio-ivykiu-mgorbaciovas-apdovanojo-sovietu-pareigunus.d?id=54091369>> [aplankyta 2020 04 14].
31. Kazimieras Motieka: po Sausio įvykių Michailas Gorbačiovas apdovanojo sovietų pareigūnus. <<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/kazimieras-motieka-po-sausio-ivykiu-michailas-gorbaciovas-apdovanojo-sovietu-pareigunus-582-189793>> [aplankyta 2020 04 14].
32. Landsbergis, V. 1991 01 13 LRT archyviniai vaizdo įrašai iš studijos. <<https://www.youtube.com/watch?v=kJuh4pPPGhs>> [aplankyta 2020-04-12].
33. M. Gorbačiovas apdovanojo 1991 m. sausio įvykiuose dalyvavusius pareigūnus?. <<https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/575724/m-gorbaciovas-apdovanojo-1991-m-sausio-ivykiuose-dalyvavusius-pareigunus>> [aplankyta 2020 04 14]
34. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). Commentary of 1987. <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=BA2C2393DA08B951C12563CD00437A1C>> [aplankyta 2020 03 16].
35. Rupšytė, A. 1991 m. sausio 12 d. <https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=37333&p_k=1> [aplankyta 2020-04-02].
36. Rupšytė, A. 1991 m. sausio 14 d. <https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=37337&p_k=1> [aplankyta 2020-04-02].
37. United Nations. Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal General Assembly resolution 95 (I). <https://legal.un.org/avl/ha/ga_95-I/ga_95-I.html> [aplankyta 2019 11 23].

Kiti šaltiniai

38. Arvydas Anušauskas ir kiti. Virginijus Savukynas. LRT aktualijų studija. LRT. 2019 03 28.
39. Justinas Žilinskas ir kiti. Rita Miliūtė. Karštos kėdės. Laisvės TV. 2019 03 27.
40. Vytautas Landsbergis ir kiti. Raigardas Musnickas. LRT forumas. LRT. 2019 04 01.

SUMMARY

WHETHER IS POSSIBLE CRIMINAL LIABILITY FOR THE FORMER HEAD OF THE SOVIET UNION FOR THE EVENTS OF 13 JANUARY 1991?

On 27 March, 2019 Vilnius Regional Court handed down the verdict in the January 13 case. Sixty seven people have been found guilty for the crimes against humanity and war crimes on 11-13 January, 1991. High-ranking civilians and military state officials of Soviet Union and soldiers of the USSR armed forces were convicted. However, the question of responsibility of Head of Soviet Union, as a commander-in-chief of the armed forces, remained out of this case. After the verdict, this matter was actively escalated in the public space, but nobody submitted clear and reasoned response regarding the responsibility of Head of USSR. For this reason, this thesis analyzes if Lithuania can apply criminal liability to former Head of Soviet Union for Crimes against humanity committed by USSR armed forces on 13 January, 1991.

The first chapter provides possibilities of application of criminal liability to Head of state for a crime of humanity committed by inaction. The international case-law, which was first to form a doctrine of head of state liability, is analysed in this chapter. The main universally recognized international conventions that established this doctrine as the legal regulation are also investigated. It was found that The Protocol of the Geneva Convention relative to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 1977 directly provides a criminal liability for negligent misconduct of head of state if it presupposes a violation of international law by subordinates (including acts classified as crimes against humanity). Three main features of qualification can be identified if analyzed systematically:

1. A relevant violation by an accountable subordinate must be recorded (element of effective control / subordination);
2. The following alternative conditions have been identified:
 - 2.1. the commander knew, understood or could have known or understood about the possible criminal actions of the subordinate, but did not take action;
 - 2.2. the commander had information about intentions of a subordinate to commit the crime.
3. The following alternative acts have been identified:
 - 3.1. commander did not take all possible measures to prevent the commission of crime;
 - 3.2. commander did not initiate criminal proceedings against the offenders after the commission of criminal offense.

The second chapter assesses whether behavior (inactivity) of Gorbachev on 11-13 January 1991 can be classified as negligent performance of the commander's duties according to Articles 86-87 of Protocol I to the Geneva Convention 1977. After analysis of factual circumstances, which are publicly known today, it was concluded that all features of qualification of mentioned criminal offense identifiable in actions of 11-13 January, 1991 by M. Gorbachev. It was established that the President of the USSR, as the Commander-in-Chief of the Armed Forces, had negligently performed the duties of the Commander. He did not take all possible measures to

prevent the subordinates from committing the violations; he did not stop the ongoing aggression during the crime; he did not initiate criminal proceedings against the offenders after the commission of the act.

The last chapter deals with possibilities of Lithuanian national law to apply above - mentioned criminal norms of international law for the criminal inaction of head of USSR in on 11-13 January, 1991. In this chapter it is assessed whether the application of provisions of Protocol I to the Geneva Convention 1977 is without principles of validity of legislation in time and to the limitation periods for convictions. After Analysis, it was concluded that the application of criminal liability on M. Gorbachev, basis of Article 86 of Protocol I to the Geneva Convention 1977, does not violate the principle of *nullum crimen nulla poena sine lege*, neither in relation to international, nor USSR national or Lithuanian domestic laws. This offense falls within the exception of principle of *nullum crimen nulla poena sine lege*. It has also been established that the time-barred is not granted to this international crime committed by Gorbachev - failure to perform commander's duties.

The analysis concluded that criminal liability can be granted to former head of Soviet Union for Military actions carried out by the USSR Armed Forces against the state of Lithuania in 11-13 January, 1991. Based on the various sources analyzed in this work, there is enough basis to state that M. Gorbachev negligently performed his duties as the Commander-in-Chief of the Armed Forces, and therefore can be subject to criminal liability according to both the International law and Lithuanian national law.

KEY WORDS

Soviet Union, January 13th, commander-in-chief of the Armed Forces, criminal liability, negligent performance of the duties of the Commander, crimes against humanity, practice of international courts.